

Шаян Володимир. Віра предків наших. – Гамільтон – Канада, 1987.
Шевченко Тарас. «Я так її, я так люблю...»: Вибрані вірші та поеми / Упорядкув. і прим. М.М.Павлюка; вст. ст. М.Г.Жулинського. – К.: Либідь, 2004.
Шкварчук Володимир. Мужність нескорених // Бористен, 1997, №4, квітень.
ШП – Газета «Шлях перемоги».
Яворницький Д.І. Словник української мови. – Катеринослав: Слово, 1920.
Яценко І.Т. Морфемний аналіз. Словник – довідник: у 2-х т. К.: Вища школа. 1980-1981.

This article continues cycle of published works about anthroponimes of Ukrainian language. Anthroponimes were built on the base of special word or its components. Ways of Ukrainian surnames' building with components (-їд-, -їж-) are considered in the article. Semantics of anthroponimes' units is defined. Their role in inner life of society is investigated.

Key words: *synrname, nickname, pseudonym, synonymis lines, patterns of word building.*

УДК 811.161.2'373.45

**Богдан Пристай,
Галина Пристай (Дрогобич)**

АКЦЕНТНЕ ЗАСВОЄННЯ ЗАПОЗИЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У роботі досліджуються шляхи уніфікації наголосу в запозичених словах сучасної української мови. Матеріалом послужили джерела XVI-XVIII ст., словники XIX-XXI ст., сучасна і класична поезія. Зроблено висновки щодо нормативності наголосу в конкретних лексемах, співвідношення варіантів, деяких теоретичних аспектів засвоєння запозичених слів.

Ключові слова: *наголос, акцентні варіанти, акцентна норма, рекомендований наголос, запозичення.*

Українська мова в усі часи поповнювала свій лексичний фонд цілющими джерелами з інших мов. Цей процес особливо активно проходить в останні роки. Збагачення, як правило, відбувається лексемами, котрі відповідають світовій цивілізованості, культурі та вмотивовані відсутністю українських слів на позначення певних реалій.

Запозиченням властива своя акцентуаційна модель. Потрапляючи в лексику української мови, вони пристосовуються: одержують її наголос, зберігають свій первісний чи акцент мови-посередника. На якомусь етапі освоєння цей процес супроводжується виникненням двоякого наголошення. Нові акцентні варіанти з'являються на тих складах, на яких вони

найбільш типові для даних структур [1, с. 35-39]. У цьому дослідженні розглянемо лексеми, в яких наголос не усталився. Їх аналіз особливо важливий з погляду сучасної норми.

Потрібно враховувати, що у запозичених іменниках чоловічого роду здебільшого простежується переміщення наголосу з останнього складу на передостанній [2, с. 78]. Серед іменників чоловічого роду виділяється кілька лексем грецького походження, які виступають з двоєю акцентуацією в усіх словоформах: *алфаві́т* (первісний), *алфа́віт* (більш новий) – рос. м. (Суперанська, 104); *алфаві́ть* (Грот, 420); *алфа́віт* (Голоскевич, 6); *алфа́віт* (УРС, I, 11); *алфа́віт* і *алфаві́т* (Погрібний, 13; Коваль, 145; РУС, I, 12; Юрчук, 25; УЛВН, 23); *алфа́віт* (СУМ, I, 35; СІС, 44; Головащук, 1979, 12); *алфа́віт* і *алфаві́т* (Винницький, 43); *алфа́віт* (ІСУМ, 560); *алфаві́т* (Орфоеп., 28; СТУМ, 18; Головащук, 1995, 9); *алфа́віт* (ТСЧС, 38; Укр., 20; КТСЛТ, 14); *алфаві́т*, *алфаві́ту* (Костенко, 402, 404); *алфаві́т* (Сербенська, 158; ВТССУМ, 14). Тривале вагання наголосу пояснюється поєднанням двох акцентних центрів та незвичною для української мови структурою слова. Нещодавно переважав варіант *алфа́віт*, однак останнім часом він витісняється і вважається допустимим. Рекомендованою формою є *алфаві́т*. Таке наголошення побутує в сучасній українській поезії: „Що тут було за праворітми світу? Чом не створили скіфи алфаві́ту?” (Костенко, 440).

Ана́пест (УРС, I, 13; СУМД, 42); *анапéст* і *анáпест* (Погрібний, 15; РУС, I, 15; Орф., 20); *анáпест* і *анапéст* (УЛВН, 24); *анáпест* (Орфоеп., 30; Головащук, 1995, 10); *анапéст* (ТСЧС, 44); *анáпест* (СІСП, 76); *апóстроф* (Голоскевич, 10); *апóстро́ф* (Яблонко, 54; УРС, I, 16); *апóстроф* і *апостро́ф* (Погрібний, 18; Пилинський, 85; Коваль, 145); *апóстро́ф* (Яковенко, 42; Білоштан, 149); *апóстроф* і *апостро́ф* (РУС, I, 19; УЛВН, 28; Орф., 78); *апóстро́ф* (СУМ, I, 55; СІС, 75); *апóстроф* і *апостро́ф* (Орфоеп., 34; Винницький, 43; СТУМ, 21; Головащук, 1995, 10); *апóстро́ф* (ТСЧС, 51; Укр., 30; КТСЛТ, 17; СІСП, 103); *апóстроф* (ВТССУМ, 22). У сучасній поезії використовується акцентуація *апóстроф*: „Лункі октави дальніх голосів запише обрій у вечірній простір. І молодик над смужкою лісів поставить позолочений *апóстроф*” (Костенко, 328). Нормативним потрібно визнати наголос *апóстроф*, а форму *апостро́ф*, яка внесена з російської мови, – ненормативною.

Сті́ракс ‘бальзам, рослина’ (УРС, V, 506); *сті́ракс* і *стира́кс* (РУС, III, 391; ррф., 726); *сті́ракс* (СУМ, IX, 700); *сті́ракс* (СІС, 792); *сті́ракс* і *стира́кс* (Головащук, 1995, 165); *сті́ракс* (ВТССУМ, 1195; СІСП, 862). Лексеми *анапест*, *стиракс* поки що чужі українській мові, недостатньо засвоєні, в т.ч. акцентуаційно. Можливо, незвичний фонетичний склад та обмежене вживання сприяють акцентному ваганню.

Ха́ос – у грецькій мові; *хао́сь* (Огієнко, 32); *хао́сь* (Грот, 457); *ха́ос* (Уманець, 1082); *хао́с* і *ха́ос* (Обнорський, 73); *хао́с* (Голоскевич, 422); *ха́ос* – 'стихія', *хао́с* 'безпорядок, безладдя' (Аванесов, 18); *ха́ос* (УРС, VI, 307); *ха́ос* 'стихія', *хао́с* 'безладдя, безпорядок' (Погрібний, 695; РУС, III, 616); *ха́ос* і *хао́с* (Коваль, 151; Суперанська, 97); *ха́ос* (Веселовська, 1971, 24; Юрчук, 26); *ха́ос* 'стихія', *хао́с* 'безладдя, безпорядок' (УЛВН, 688; Орф., 809); *ха́ос* (СІС, 903; СУМ, XI, 18); *ха́ос* 'стихія', *хао́с* 'безладдя, безпорядок' (Орф., 594; СТУМ, 312); *хао́с* і *ха́ос* (Головашук, 1995, 179); *хао́с* і *ха́ос* (Коломієць, 180); *ха́ос* (ТСЧС, 454); *ха́ос* (ВТССУМ, 1338); *ха́ос*: 1) 'безмежний простір' (у давньогрецькій міфології); 2) 'першоматерія, простір' (у давньогрецькій філософії) (СІСП, 959). Як дослідила З. Веселовська, обидва акценти властиві українській поезії, причому спочатку переважав наголос *хао́с*; тепер – *ха́ос* (Веселовська, 1971, 24). Сучасне поетичне мовлення (та й усне розмовне) не підтверджує семантичної диференціації – і *ха́ос*, і *хао́с* часто побутують із значенням 'безладдя, плутанина': *ха́ос*, *хао́су*, у *ха́осі*; *хао́су* (Рильський, VIII, 193; V, 90; VII, 244; IV, 113); *хао́су*, в *ха́осі* (Сосюра, VII, 114; VIII, 205). Як свідчить матеріал, наведені акцентні варіанти нормативні, а переважає зараз форма *ха́ос*, яка в лексикографічних працях має ставитися на першому місці.

Кілька запозичень з німецької мови побутують з двояким наголосенням в усіх словоформах: *ма́нго́льд* 'овочева культура, сорт буряків' (УРС, II, 481); *манго́льд* (РУС, I, 651; СІС, 512); *ма́нго́льд* (СУМ, IV, 617); *манго́льд* (ВТССУМ, 508; СІСП, 615). Очевидно, наголос тут усталився – *манго́льд*.

По́таш (Зін. Прип., 171; Желех., II, 721); *по́таш* (Уманець, 752); *по́таш* (Грінченко, II, 376); *по́таш* (Голоскевич, 311; УРС, IV, 256); *по́таш* (Погрібний, 433); *по́таш* і *по́таш* (РУС, II, 639; УЛВН, 489; Орф., 583); *по́таш* (СУМ, VI, 398); *по́таш* (Головашук, 1979, 211); *по́таш* і *по́таш* (Орфоеп., 451); *по́таш* і *по́таш* (Головашук, 1995, 136); *по́таш* (ВТССУМ, 902); *по́таш* (СІСП, 755). Наголос на передостанньому складі міг перейти через польське посередництво з німецької мови, де наголос на останньому складі [З, с. 17]. Акцент *по́таш*, мабуть, виник під впливом іменників з префіксом *по-* (*по́свист*, *по́сміх*, *по́спіх*).

Шти́хмас 'вимірювальна стрічка у взуттєвому виробництві, інструмент' (СІС, 937); *шти́хмас* (СУМ, XI, 539); *шти́хмас* (ВТССУМ, 1407); *штихмас* (СІСП, 988). Дана лексема поки що недостатньо адаптована в українській мові, а тому вагання акценту зберігатиметься.

Не усталився наголос в окремих іменниках латинського походження: *о́лтарь* (Гал., 125; Зін. Прип., 299). Такий акцент польського походження

ня, оскільки це слово було запозичене через посередництво польської мови [4, с. 62]. *Вівтáръ* (Левченко, 1); *вівтáрь* (Желех., I, 94); *вівтáръ* (Уманець, 20); *вівтáр, вівтáр; вівтáри* – двічі (Франко, XV, 266; XV, 14; X, 100, 102); *вівтáр* (Кримський, II, 127; Грінченко, I, 203); *вівтáр* (Голоскевич, 54; УРС, I, 215); *вівтáр і вівтáр* (Погрібний, 82); *вівтáр і вівтáр* (РУС, I, 12); *вівтáр* (СУМ, I, 550); *вівтáр і вівтáр* (УЛВН, 94; Орф., 95; Орфоеп., 99); *вівтáр і вівтáр* (СТУМ, 54; Головащук, 1995, 26; Коломієць, 30); *вівтáр* (ВТССУМ, 130; СІСП, 215). Можливо, нормативна варіантність є результатом ретракції наголосу, яка й досі не завершилася. Потрібно враховувати, що акцентуація *вівтáр* більше поширена у південно-західних говорах, а *вівтáр* – у південно-східних.

Діскúрс (Голоскевич, 96); *діскúрс* (КТСЛГ, 47); *діскурс* (СІСП, 368); *екску́рс* (УРС, I, 477; Погрібний, 170; Коваль, 147); *экскурс* (РУС, III, 706; УЛВН, 186); *экску́рс* (СУМ, II, 460); *экскурс* (Орф., 200; Орфоеп., 186; СІС, 290); *экску́рс* (ІСУМ, 554); *экскурс* (Головащук, 1995, 55; Коломієць, 50; ВТССУМ, 257; СІСП, 407). Форма наголосу *діскúрс, екску́рс* вийшла з вжитку. Акцентуація *діскурс, екскурс* більше відповідає українській системі наголосу.

З двоюким наголошенням побутують польські запозичення: *кунтуши* (у всіх відмінкових формах), *краков'як* (крім називного однини), *цебер* (у однині): *кунтуши* 'верхній одяг' (Біл.-Нос., 200; Желех., I, 389; Грінченко, II, 325; Голоскевич, 189); *кунту́ши* (УРС, II, 415); *кунту́ши і кунтуши* (Погрібний, 273); *кунту́ши* (Пилинський, 85; СУМ, IV, 400); *кунту́ши і кунтуши* (РУС, I, 606; УЛВН, 301; Орф., 329; Орфоеп., 300; СТУМ, 148; Головащук, 1995, 88); *кунту́ши* (ТСЧС, 250; ВТССУМ, 473);

краков'яку (Голоскевич, 185); *краков'яка і краков'яка́* (Погрібний, 267); *краков'яку і краков'яка́* (Матвіяс, 92); *краков'яку і краков'яка́* (Орф., 320; Грищенко, 136); *краков'яка́* (ВТССУМ, 461). У цій лексемі простежується зміщення акценту в напрямку флексії. Мабуть, це відбувається за аналогією до багатьох українських утворень із суфіксом **-як** (*березняк, -а́; залізняк, -а́; порожняк, -а́*).

це́бер (Бер., 24); *це́бер, це́бра́* (Біл.-Нос, 381); *це́бе́р, це́бра́* (Гануш, 347); *це́бе́р, це́бра́* (Желех., II, 1051; Уманець, 83); *це́бер, це́бра* (Грінченко, IV, 426); *це́бе́р, це́бра́* (Голоскевич, 429; УРС, VI, 374); *це́бер* (Погрібний, 612); *це́бер і це́бе́р* (РУС, III, 589; УЛВН, 696; Орф., 819); *це́бе́р* (СУМ, XI, 191); *це́бер і це́бе́р, це́бри* (Орф., 602; Винницький, 23; СТУМ, 317); *це́бе́р, це́бра́, це́бри́* (Головащук, 1995, 181); *це́бер* (ПУС, 26); *це́бе́р, це́бра́* (ВТССУМ, 1358). В.Скляренко дослідив, що цей іменник, як запозичення з польської, увійшов у давньоруську мову з початковим наголосом. На ґрунті окремих українських говорів він набув кінцевої акцентуації [5, с. 59].

Невелику групу складають слова на *-ер, -ор*, що позначають осіб за родом діяльності, певною ознакою. Ці запозичення з різних мов уживаються з подвійним наголошенням у всіх відмінкових формах: *váxter* (УРС, I, 116); *váxter* (СУМ, I, 298); *váxter, вахтер* (РУС, I, 94; УЛВН, 65; ОРФ, 62; Орфоеп., 67; Винницький, 43); *вахтер* і *váxter* (Жовтобрюх, 48; Головащук, 1995, 19); *váxter* (ВТССУМ, 76; СІСП, 206). Наголошення *вахтер* виникло за аналогією до *шофёр* [6, с. 86].

Кавáлер (Желех., I, 328; Грінченко, II, 204); *кавáлёр* (Голоскевич, 161); *кавалёр* (УЛВН, 264; Орф., 285; Орфоеп., 257); *кавалёр* (СІС, 392); *кавалёр* (ІСУМ, 541); *кавалёр* (СТУМ, 131; ТСЧС, 213); *кавáлёр* (ВТССУМ, 408); *кавалёр* (СІСП, 490). У південно-західних говорах побутують обидва варіанти (Говори, 240). Мабуть, ретракція наголосу завершується, а форма *кавалёр* підтримується розмовним мовленням та житком у народних піснях.

Нукёр і *нўкер* (РУС, II, 157; Орф., 438); *нўкёр* (СУМ, V, 454); *нукёри* (СІС, 589); *нўкёр* (ІСУМ, 541); *нукёр* і *нўкер* (Головащук, 1995, 112); *нўкер* (ТСЧС, 294); *нўкёри* (СІСП, 680, монг.). Такі запозичення побутують у сучасній українській мові, як правило, з наголосом на суфіксі (*вояжёр, гренадёр, стажёр, селекціонёр*), а тому ця акцентуація видається нам більш перспективною.

Конквістадóр (Голоскевич, 179; УРС, II, 367; Погрібний, 260; УЛВН, 287); *конквістадóр, конквістадóр* (СУМ, IV, 260); *конквістадóр* (Орф., 310; Орфоеп., 283); *конквістадóри* (СІС, 438); *конквістадóр* (ІСУМ, 545); *конквістадóр* і *конквістадóр* (Головащук, 1995, 82); *конквістадóр* (ВТССУМ, 448); *конквістадóри* (СІСП, 547, іспан.). Акцент, очевидно, закріплюється на останньому складі, оскільки ця лексема належить до групи запозичень з іспанської: *матадóр, тореадóр* та ін., у яких наголос усталівся на останньому складі. Цей процес, мабуть, сповільнюється складовою довжиною аналізованого слова.

Другу групу утворюють лексеми на позначення предметів, одиниць виміру тощо: *áнгстрем* (УРС, I, 13; Погрібний, 15); *ангстрём* (РУС, I, 16); *áнгстрем* і *ангстрём* (УЛВН, 25); *áнгстрём* (СУМ, I, 45; ІСУМ, 1480); *ангстрём* (Орф., 21; СІС, 59); *áнгстрем* (Головащук, 1995, 10; ВТССУМ, 18; СІСП, 80, швед.). Таких структур українська мова не знає, а варіант *áнгстрем* є більш прийнятним.

Дебаркадёр (Голоскевич, 91; УРС, I, 386); *дебаркадёр, дебаркадёр* у професійній мові (Погрібний, 138; РУС, I, 278); *дебаркадёр, дебаркадёр* (Яковенко, 32); *дебаркадёр* (УЛВН, 152; СУМ, II, 228; ІСУМ, 541); *дебаркадёр* (СІС, 231); *дебаркадёр* і *дебаркадёр* (Орф., 167; Орфоеп., 157; СТУМ, 79; Головащук, 1995, 46); *дебаркадёр* (Коломісць, 39); *дебаркадёр* (ТСЧС, 124); *дебаркадёр* (ВТССУМ, 210; СІСП, 321, франц.);

фример (Орф., 806); *фример* (СІС, 724); *фример* (СУМ, X, 644; СУМ, 541; ВТССУМ, 1333); *фример* (СІСП, 955, франц.). Запозичення на *-ер* – назви предметів в українській мові, як правило, мають ненаголошений останній склад (*брóйлер, грéйдер, кёрнер, ма́узер, флю́гер*), що дає підстави вважати акцентуацією *дебарка́дер, фр́имер* більш перспективною.

Карма́зин (Желех., I, 336; Грінченко, II, 222); *кармазіни* (Франко, XII, 246; Л.Українка, V, 265); *карма́зін* (Голоскевич, 166; УРС, II, 313); *кармазін* (Погрібний, 244); *кармазін* і *карма́зін* (РУС, I, 541; УЛВН, 270; Орф., 291); *карма́зін* (СУМ, IV, 107); *кармазін* і *карма́зін* (Орфоеп., 263); *карма́зін* (СІС, 391); *кармазін* і *карма́зін* (СТУМ, 134; Головащук, 1995, 76); *карма́зін* (ТСЧС, 222; ВТССУМ, 418; СІСП, 507, італ.). Акцентування *кармазін* прийшло до нас з польської мови [4, с. 62]. Однак, конкуруючи з кінцевим наголосом, воно все більше поступається, оскільки наголос на кінцевий склад у таких словах відповідає акцентній моделі української мови (*апелъсін, марга́рін* тощо).

На́нду (< ісп. < індіан. 'рід птахів') (СІС, 455); *на́нду* (Орф., 456; СІСП, 622, *на́нду* (ВТССУМ, 571); *на́нду* (УРС, 372); *на́нду* і *на́нду* (Головащук, 1995, 209);

фа́рфор (Уманець, 1078; Грінченко, IV, 375); *фарфóр* (УРС, VI, 276; Погрібний, 597); *фарфóр* і *фа́рфор* (Коваль, 151; РУС, 111, 596; Юрчук, 25; УЛВН, 680); *фа́рфор* (Тоцька, 147; СУМ, X, 566; Орф., 796; Головащук, 1979, 284); *фарфóр* (Орфоеп., 587); *фарфóр* і *фа́рфор* (Винницький, 43); *фа́рфор* (СІС, 866; ІСУМ, 547); *фарфóр* і *фа́рфор* (СТУМ, 306); *фа́рфор* (Коломієць, 171; ТСЧС, 438; ВТССУМ, 1316; СІСП, 926). Початкова акцентуація була властива грецькому (з арабського) зразку [1, с. 145]. Як свідчить матеріал, таке наголошення було первинним. Варіантна акцентуація у сучасній українській мові – це, можливо, вплив двох типів наголосу в лексемах на зразок *фо́сфор, фу́тор* та *декóр, лінко́р*. Очевидно, акцент *фарфóр* підтримується російською мовою (РУС, III, 596).

У лексикографічних працях, акцентологічних дослідженнях подається неусталене наголошення кількох непохідних іменників жіночого роду, які запозичені з різних мов: *а́мфора* (Грінченко, I, 25); *а́мфо́ра* (УРС, I, 12); *а́мфора* (Погрібний, 14; РУС, I, 15; УЛВН, 24); *а́мфо́ра* (СУМ, I, 41; Юрчук, 32; Суперанська, 186); *а́мфора* (Орфоеп., 30; СІС, 54; ІСУМ, 64; СТУМ, 19; Головащук, 1995, 10; ТСЧС, 42; ВТССУМ, 16; СІСП, 72). Наголос *амфора* повністю витіснений, і його фіксувати немає підстав.

Бро́ня (Бер., 17); *бро́ня*, у *бро́ні* (Сл. Лекс., 431); *бро́ня* (Біл.-Нос., 62; Желех., I, 45); *бро́ня* (Уманець, 64); *бро́ня* (Грінченко, I, 101); *бро́ня* (УРС, I, 91; СУМ, I, 239); *бро́ня* і *бро́ня* (Погрібний, 44; Коваль, 146;

РУС, I, 78; Скляренко, 1969, 28; УЛВН, 56; Орф., 78; Орфоеп., 59); *бро́ня* і *бро́ня* (СТУМ, 38); *бро́ня* і *бро́ня* (Головащук, 1995, 16); *бро́ня* (ВТССУМ, 64). В. Колесов відзначає, що „давньоруські факти заперечують це припущення, хоча в українських пам'ятках XVI ст. трапляється кореневе наголошення” [7, с. 19]. Аналізований іменник походить від давньовірхньонімецького (Фасмер, 218), а коренева акцентуація переважає в давніх українських пам'ятках. Як видається, такий наголос був первинним. Приблизно з середини XVII ст. проходить його переміщення на флексію, оскільки це наголошення більше відповідає українській моделі (*стіна́, земля́*). Остання форма акцентуації переважає в сучасних українських мовознавчих дослідженнях, лексикографічних працях. Флексійне наголошення побутує в сучасній поезії: *бро́ня* (Павличко, 9), а тому його потрібно визнати рекомендованим, кореневе – допустимим. У значенні 'закріплення когось за ким, чим-небудь; документ на це закріплення' має вживатися тільки *бро́ня*.

Па́тина (УРС, III, 230); *пати́на* (Погрібний, 378); *па́тина* і *пати́на* (РУС, II, 374; Орф., 482); *пати́на* (СУМ, VI, 93; Юрчук, 32; СІС, 506, італ.); *па́тина* (ВТССУМ, 710; СІСП, 719). Рекомендованим є варіант *пати́на*, який відповідає українській моделі наголошення (*лушті́на, хусті́на*).

Показовим є акцентний розвиток лексеми *трапéза*. У найдавніших українських акцентованих пам'ятках (відповідно до грецького *trápeza*) наголос подається тільки на першому складі: *тра́пéза* – двічі (Бер., 177, 237); *тра́пéзы* (Зін. Прип., 142, 173). У Т. Шевченка наголошеним виступає другий склад: *в трапéзах* (Шевченко, I, 165). Словники XIX – поч. XX ст. засвідчують уже різну акцентуацію: *трапéза* (Желех., II, 979); *тра́пéза* (Грінченко, IV, 279); *трапéза* (Голоскевич, 400). Сучасні лексикографічні джерела фіксують тільки варіантне наголошення, причому перевага надається первинній формі: *трапéза* (УРС, VI, 89; ІСУМ, 12; СУМ, X, 235); *тра́пéза* і *трапéза* (Погрібний, 574; РУС, III, 471; Орф., 655; УЛВН, 559; Орфоеп., 567; СТУМ, 294; Головащук, 1995, 172); *трапéза* (ВТССУМ, 1263). Дослідники наголосу нормативним теж вважають варіантне акцентування: *трапéза* (Пилинський, 86; Юрчук, 33); *тра́пéза* і *трапéза* (Яковенко, 35). У поезії XX ст. домінує *тра́пéза*: „Та щось роблю, коли нагода трапиться. Та вже ж і руки не такі як слід. Приймаю мовчки монастирську *тра́пéзу*. Дивлюсь в провалля пережитих літ” (Костенко, 478). Отже, первинним у цьому запозиченні було початкове наголошення. Ретракція акценту особливо активно проходила в XIX столітті. Та варіант *трапéза* не витримує конкуренції і вже в XXI столітті поступово відходить на друге місце (є лише можливим), що,

на нашу думку, пояснюється дещо обмеженою сферою вживання цього слова та міцною традицією.

Кілька утворень грецького походження з суфіксом *-ij(a)* функціонують з двоюким наголосом у всіх відмінкових формах. Рекомендованим вважається суфіксальний варіант. Можливо, таке наголошення розвинулося внаслідок змішування двох типів акцентуації: суфіксального (*евфонія, хірургія*) та кореневого (*геометрія, філологія*).

Діоптрика (Голоскевич, 99); *діоптрія* (УРС, I, 411); *діоптрія* і *діоптрія* (РУС, I, 292); *діоптрія* (СУМ, II, 307); *діоптрія* і *діоптрія* (Орф., 179; Орфоеп., 168); *діоптрія* (СІС, 271, грец.); *діоптрія* (ІСУМ, 595); *діоптрія* і *діоптрія* (СТУМ, 86; Головащук, 1995, 48); *діоптрія* (ВТССУМ, 228; СІСП, 383); *синонімія* (УРС, V, 306; СУМ, IX, 185); *синонімія* і *синонімія* (Погрібний, 520; Пилинський, 86; РУС, III, 277; УЛВН, 600; Орф., 692); *синонімія* (СІС, 764, грец.); *синонімія* (ІСУМ, 593); *синонімія* і рідше *синонімія* (СТУМ, 273); *синонімія* (Головащук, 1995, 156; СІСП, 837); *хронометрія* (СУМ, XI, 240; Головащук, 1979, 295); *хронометрія* (СТУМ, 315). Зміщення наголосу в напрямку суфікса, очевидно, сповільнюється складовою довжиною слова, а тому форми *синонімія, хронометрія* можуть бути більш перспективними. Фіксація в окремих лінгвістичних роботах із двоюким наголошенням лексем *індустрія, металургія* є помилковою. Нормою вважається *індустрія, металургія*.

Отже, розглянуті запозичення ввійшли в українську мову, як правило, з наголосом мови-джерела (рідко – посередника). Утворення, які відповідають або близькі українським структурним типам лексем, проходячи період акцентного вагання, здебільшого прагнуть набути наголос цього або подібного типу слів. Такий варіант у розглянутих словах уже переважає (*броня, вахтёр, кармазін, конкістадор*). Запозичення, які становлять адвентивні для української мови утворення, певний час (іноді тривалий) ніби перебувають поза її системою, а точніше – на периферії. У лексикографічних працях, лінгвістичних дослідженнях подаються різні форми або різні співвідношення рекомендованого та допустимого варіантів. Тому однозначно говорити про напрямок уніфікації наголосу важко (*анapéст, нукёр, нáнду*). У процесі акцентологічного засвоєння найважливіша роль аналогії. Важлива роль інших чинників: наявності відповідних афіксів, складової довжини слова, частоти його вживання тощо. Однак усі вони мають, як правило, допоміжний характер і часом сповільнюють зміщення акценту.

Стрімке входження в українську мову багатьох наукових, фінансових термінів-запозичень збільшило кількість лексем із неусталеним

наголосом. Оскільки вони рідко побутують в усному мовленні, не зареєстровані навіть у найновіших лексикографічних працях, то визначати їх нормативність / ненормативність немає достатньо аргументів (*ангóлár, механохóрія* тощо).

1. Суперанская А. Ударение в заимствованных словах в современном русском языке. – М., 1968.
2. Горбачевич К. Вариантность слова и языковая норма. – Л., 1978.
3. Веселовська З. Дублетні наголоси в сучасній українській літературній мові // Укр. мова в шк., 1960. — №2.
4. Веселовська З. Наголос у східнослов'янських мовах початкової доби формування російської, української та білоруської націй (кінець XVI- початок XVIII століть). – Харків, 1970.
5. Склярєнко В. Нариси з історичної акцентології української мови. – К., 1983.
6. Паламарчук Л. Відбиття фактів усного мовлення сучасною лексикографією // Українське усне літ. мовлення. – К., 1967.
7. Колесов В. История русского ударения: именная акцентуация в древнерусском языке. – Л., 1972.

Берында П. Лексикон славенороскій. – К., 1627 / [підгот. до вид. В. Німчук, 1961/ст.-друк. вид., перевид. фотомех. способом]; Білецький-Носенко П. Словник української мови [підгот. В.Німчук]. – К., 1966; Великий тлумачний словник сучасної української мови / [упор. і гол. ред. В.Бусел]. – К., 2001.; Винницький В. Наголос у сучасній українській мові. – К., 1984; Галятовський І. Ключ разумьня. – К., 1659 / [ст.-друк. вид.]; Головащук С. Словник-довідник з правопису. – К., 1979; Головащук С. Складні випадки наголошення. Словник-довідник. – К., 1995; Голоскевич Г. Правописний словник. – Харків, 1929; Говори української мови / [збірник текстів]. – К., 1977; Словарь української мови / [за ред. Б.Грінченка]. – К., 1907-1909. – Т.1-4. – К., 1958-1959; Грот Я. Филологические разыскания. – Т. I. – 3-е изд. – Спб., 1885; Желеховський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словар. – Львів, 1886. – Т.1-2; Жовтобрюх М. Українська літературна мова. – К., 1984; Зіновійв К. Вірші. Приповісті посполиті XVII- XVIII ст. – К., 1971; Інверсійний словник української мови. – К., 1985; Коваль А. Культура української мови. – К., 1966; Коломієць М., Молодова Л. Словник іншомовних слів. – К., 1998; Костенко Л. Вибране. – К., 1989; Кримський А. Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья. – М. – Т.1-2; Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів [за ред. С. Єрмоленко]. – К., 2001; Левченко М. Опыт русско-украинского словаря. — К., 1874; Літературознавчий словник-довідник. – К., 1997; Українка Леся. Зібрання творів: в 12-и т. – К., 1975; Матвіяк І. Іменник в українській мові. – К., 1974; Лікончук М. Матеріали до лексичного атласу української мови [Правобережне Полісся]. – К., 1979; Никитина Ф. Влияние аналогии на словообразование. – К., 1973; Огиенко И. Курс украинского языка. – К., 1918; Онишкевич М. Словарь бойковского диалекта // Карпатська діалектологія і аномастика. – К., 1972; Орфографічний словник української мови. — К., 1978; Орфоепічний словник. – К., 1984; Павличко

Д. За нас. – К., 1995; Паламарчук Л. Відбиття фактів усного мовлення сучасною лексикографією // Українське усне літ. мовлення. – К., 1967; Пилинський М. Деякі явища акцентології іменників // Закономірності розвитку українського усного літературного мовлення. – К., 1965; Погрібний М. Словник наголосів української літературної мови. – К., 1964; Польсько - український словник. – Львів, 1998; Рильський М. Твори: в 10-и т. – К., 1960-1962; Російсько - український словник. – К. 1968. – Т. 1-3; Словник іншомовних слів. – К., 1975; Словник іншомовних слів [за ред. Любові Пустовіт]. – К., 2000; Скляренко В. Історія акцентуації іменників а-основ української мови. – К., 1969; Скляренко В. Нариси з історичної акцентології української мови. – К., 1983; Славинецькій Є., Корецькій-Сатановській А. Лексикон славено-латинській. – М., середина ХУІст. // Лексикон латинський С. Славинецького [підгот. до вид. В.Німчук]. – К., 1973; Сосюра В. Твори : в 10-и т. – К., 1970-1972; Словник труднощів української мови. – К., 1989; Словник української мови. – К., 1970-1980. – Т. 1-11; Сліпушко О. Тлумачний словник чужомовних слів в українській мові. – К., 1999; Українська літературна вимова і наголос. Словник - довідник. – К., 1973; Уманець М. і Спілка А. Словарь російсько-український. – Львів, 1893; Українсько-російський словник. – К., 1953-1963. – Т.1-6; Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – М., 1964-1973. -Т.І-IV; Франко І. Твори: в 20-и т. – К., 1950-1956; Шевченко Т. Повне зібрання творів: в 6 т. – К., 1963-1964. – Т.1-2; Яблонко А. Русское ударение. – К., 1938; Яковенко Н. Словесное ударение в современном русском литературном языке. – К., 1966.

The article examines ways to unify stress in borrowed words of the modern Ukrainian language. The sources of the XVI-XVIII centuries, dictionaries of the XIX-XXI centuries, modern and classical poetry are served as the research material. The normative accent was determined, some theoretical aspects of adoption of loan words were established.

Key words: *stress, accent options, accent rate, recommended accent, borrowing.*

УДК 81'37

Оксана Скварок (Дрогобич)

ТИПИ РЕГУЛЯРНИХ СЕМАНТИКО-СЛОВОТВІРНИХ ВІДНОШЕНЬ ЛОКАТИВНИХ ІМЕННИКІВ З ЇХНІМИ ПОХІДНИМИ

У статті на матеріалі локативних іменників – назв географічних об'єктів української мови розглядається важливе в основоцентричних дослідженнях словотвору питання встановлення типів семантико-словотвірних відношень між твірними словами і похідними. Встановлені відношення визначаються як такі, що імплікують словотвірне значення похідних.

Ключові слова: *твірне слово, похідне слово, локативний іменник, семантико-словотвірне відношення, типи семантико-словотвірних відношень, словотвірне значення, словотвірна парадигма.*